

MARI SAAT VALGUSES JA VARJUS

Võlus ja vaimus, valguses ja varjus. Mari Saadi maailm. (Etüüde nüüdis-kultuurist 5.) Koostanud Piret Viires ja Virve Sarapik. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015. 167 lk.

Piret Viirese ja Virve Sarapiku koostatud „Võlus ja vaimus, valguses ja varjus. Mari Saadi maailm”, mis ilmus sarja „Etüüde nüüdiskultuurist” 5. osana, on kokkuvõttev kogumik Saadi loomingu retseptsioonist läbi eri aastakümnete. Raamat koondab nii uusi kui ka varem ilmunud artikleid ja kirjanduskriitikat, vanima teksti esmailmumisaastaks on 1974. Lisaks on taasavaldatud kaks intervjuud Saadiga, kirjaniku tööde valikbibliograafia ning väike valik kirjanikku kujutavatest fotodest. Need viimased muudavad muidu ehk akadeemiliselt mõjuva raamatu isiklikumaks, andes loomingule konkreetse inimese näo konkreetsetes ajas ja ruumis. Tuntud inimeste lapse- ja noorpõlvepildid on alati huvitavad, eriti kui lapsepõlv langeb näiteks nõukogude aega. Tõsi küll, tubli pioneeri fotosid Saadist ei ole, aga ajastu hõngu õhkub ka näiteks umbes 1970. aastal tehtud fotolt temast koos isaga köögis. See fotol kujutatud triibuline hommikumantel tuleb vägagi tuttav ette.

Tegemist on üsna kirju kogumiga, mis lisaks Saadi loomingule käsitlemisele teenib osaliselt biograafilist eesmärki kujutada kirjanikurolli kõrval mõnevõrra autorit kui inimest. Seega, vaatamata aeg-ajalt esilekerkivale autori surma apoloogia selgub ikka ja jälle, et oluline ei ole siiski ainult looming, vaid ka autor ise on tähtis. Teisalt on see mõistetav, sest just autori sarm annab loomingule

isikupärase näo ja võib-olla suhtutakse loomingusse mõnevõrra teisiti, teades autori isiku kohta üht-teist. See ei tähenda, et tingimata paremini või mõistavamalt, aga kuidagi teisiti. Võib-olla isiklikumalt, omaenda kogemust autori poolt kujutatuga kõrvutades või siis ot-sides teostest autori isiku jälgi ja seoseid tema elulooga.

Mäletan, et kui lugesin „Võlu ja vaimu” selle ilmumisajal, siis selle peatege-lane oma soolise ambivalentsusega teki-tas minus palju küsimusi. See iha olla sootu, olla väljaspool soolisi määratlusi, mida esindas Eedu tegelaskuju, tundus intrigeeriv. Olla naissoost, olemata siiski naine, võis väljendada isiklikku ängi, mõtlesin tookord. Isiklikku ängi ja vastumeelsust kategooriate, lahterdamiste, kuhugi kuulumise suhtes. Teisalt taju-sin miskipärast Eedu kuju varjus auto-ri enda ambivalentsust soolise määrat-luse, võib-olla isegi soolise identiteedi suhtes. Sest Eedu kuju ambivalentsus tundus niivõrd tõepärane, tegelikult läbi kogetud, et tõmbasin tahtmatult paral-leeli autori enda isiku ja elukogemusega. Nüüd selles kogumikus avaldatud foto-sid vaadates tundub, et ehk olin tõe-le lähemal, kui oskasin arvata. Visuaalne mulje, mis autorist fotode põhjal tekib, haakub hästi mu toonase lugemiskoge-musega.

Teisalt on huvitav võrrelda oma lu-gemiskogemust kriitikute ja kirjandus-uurijate nägemusega Saadi loomingust, sest kõik nad avavad selle eri tahke, kui-gi otseselt autobiograafilisusega ükski teoreetilisem käsitlus ei tegele.

Epp Annus tunnistab oma käsitluses „Koolivormis koll: Mari Saadi pooldu-

nud probleemid”, et Saat on eesti nüüdiskirjanduses see päris tema kirjanik. Mina enda kohta päris nii väita ei saaks, sest soolisus kui niisugune ei ole mulle kunagi probleemiks olnud, ja Saadi distantseeritud kujutamiski viisi, millele Annus viitab, tekitab omamoodi distantseeritud lugeja ja teksti vahel, luues teatava võõrutusefekti. Annus keskendub oma artiklis Saadi novelli „Elsa Hermann” lahtimõtestamisele, leides, et see tihe ja täpne lühike novell viitab „marisadilikule olemisküsimusele igatsuse ja iha vahel” (lk 13), iseloomustades Saadi loomingut laiemaltki. Samasugust igatsuse ja olemise teemat leiab Annus ka „Võlus ja vaimus”, jutukogus „Õun valguses ja varjus”, „Laanepüüs” ning teisteski Saadi tekstides. Annus toob esile ka teise Saadi tekstidele iseloomuliku joone: kahetasandilisuse ehk argisesse ja olemisse puutuva vastanduse, leides, et sealjuures tõuseb esile *puhta igatsuse ontoloogia* (lk 15). Kahtlen siiski, kui võrd tavaline lugeja Saadi tekstide eripära sellise üldistusastmega mõtestaks, pigem jääks esiplaanile kujutusviisi loodav võõrutuseefekt. Annus toob esile Saadi teoste polaarsed elumudelid: teosest teosesse üle kanduvad vastandused, nagu keha ja vaimu või irratsionaalse ja ratsionaalse maailmapildi vastandus. Oma analüüsis on Annus kindlasti tabanud Saadi loomingu olemuslikke jooni, sest tema artiklit lugedes ei jää muud üle kui nõustuvalt kaasa noogutada.

Ele Suvalepa käsitlus „Mari Saat, luuletaja” on rõhuasetuselt mõnevõrra üllatav. Nimelt püüab Suvalep uurida, kas Saadi loomingut saab tõlgendada luule vaatevinklist. Suvalep vaatleb Saadi loomingut mõnede luulele iseloomulike omaduste kaudu, defineerides luulet „erilise, mitteargise tunnetuse väljendusena, mille ülesehitus ja sõnastus rohkem või vähem erinevad igapäevase keelekasutuse ning n-ö tavalise proosa omadest” (lk 23). Kuigi luule selline määratlemine võib tekitada

vastuväiteid, sest põhimõtteliselt saab tänapäeval luuleks pidada kõike, mida luulena esitatakse, suudab Suvalep oma vaatenurga tõestuseks esitada veenvaid argumente. Suvalep toob esile Saadi loomingu metafüüsilisuse, mis avaldub nii lühinovellides kui ka pikemates teostes, nimetades seda „tunnetuslikuks ja väljenduslikuks luulepärasuseks” (lk 24). Eriti luulepäraseks peab Suvalep romaani „Sinikõrguste tuultes...”, mida tema meelest võib tervikuna lugeda kui luuletust või poemi. Luulepärasus teoste kompositsioonis ajendab Suvalepa võrdlema Saati prosaistiga, kes on samaaegselt ka luuletaja.

Luule Epneri artikkel „Tõelus ja uneselu. Tähelepanekuid Mari Saadi tegelaste tajukogemustest” käsitleb Saadi loomingu olulist tahku: tajumist ja kehalisust. Epner toob esile Saadi loomingu naiselikkuse, mis seisneb abstraktsete asjade argiellu kinnitatuses. Samuti küsib ta, milline on Saadi loomingu suhe naiskirjandusega. Epner viitab Saadi tegelaste keha/hinge vastandusele kui kartesiaanlikule dualismile, mille järgi keha, kehalisust peetakse alamaks ja vähemväärtuslikuks. Keha mõistetakse kui midagi materiaalselt ja negatiivset, vastandina hingele-vaimule. Epner toob esile ka Saadi tegelaste panteistliku suhte loodusega ning viitab Saadi tegelaste ebaharilikele, paranormaalsetele tajukogemustele.

Soolisi tähendusi Saadi loomingus püüab dekonstrueerida Johanna Ross, kelle artikkel „Mari Saat – feministlik, naissoost, naiselik?” tugineb Toril Moi 1986. aastal ilmunud tekstile „Feministlik, naissoost ja naiselik”. Soolisuse problemaatilisus on Saadi loomingus tõesti silmahakkav ja sellest ajendatuna püüabki Ross analüüsida Saadi loomingut Moi kolmikjaotusest lähtuvalt, kuigi lõpuks tunnistab ka ise, et ilukirjanduse puhul ei ole võimalik neid mõisteid rangelt eristada. Saadi loomingut naiskirjandusena määratleda püüdes leiab ta,

et see mõiste on problemaatiline. Rossi seisukohaga tuleb nõustuda. Liide naisviitaks justkui sellele, et „päris” kirjanduse kõrval on veel naiskirjandus kui vähem väärtuslik valdkond. Seetõttu ei soovi ka paljud naiskirjanikud oma loomingut sellisena määratleda, sest see justkui alaväärtustaks nende loomingu. Naiskirjanduse kõrval peaks olema siis meeskirjandus, aga see sõna tundub eesti kontekstis üsna võõras.

Kui naiselikkus tähistab naiselikke omadusi (st naiselikkust määratletakse kui kultuurilist konstruktsiooni), siis feministlikkust määratleb Ross poliitilise tasandi kategooriana, leides, et tuleb vahet teha ilukirjandusliku ja muud laadi teksti vahel, kuna „esimene ei saagi olla nii alasti ja üheselt poliitiline” (lk 42). Sellele vaatamata leiab Ross, et näiteks „Võlu ja vaimu” võiks küll näha feministlikuna, kuna selles on sooteema kui probleem kesksel kohal. Feminismi poliitilisust võib mõista aga ka laiemalt – kui viitamis võimusuhetele. Poliitilisusel on eesti keeles üsna piiratud tähendusväli: eesti keele sõnaraamat määratleb poliitilist kui poliitikasse puutuvat, poliitikaga tegelevat. 1960. aastatel tuntuks saanud feministlik lööklause „The personal is political” aga viitab võimusuhetele, mis iseloomustavad sugudevahelisi suhteid (nt otsustamisõigus on seotud võimu kasutamisega). Sellised võimusuhted läbivad ühiskonda erinevatel tasanditel, piirdumata kitsalt poliitikasfääriga. Ka kellegi määratlemine kellekski tähistab võimusuhet: (keelelist) võimu määratleda, liigitada ja seda (avalikult) välja öelda.

Naiselikkus autoripositsioonina viitab pigem teksti enese omadustele, nagu tõdeb Ross, ent ka see on määratlusena tegelikult problemaatiline, kuna Saat toob võrdväärselt esile meheliku vaatepunkti. Kokkuvõttes leiab Ross, et Saadi autoriideaaliks näib olevat sootu „mõistev kirjeldaja”, kes sarnaneb „Võlu ja vaimu” peategelase Eeduga (lk 53).

Saadi loominguga seoses on esile toodud veel mitmeid huvitavaid vaatepunkte. Näiteks Märt Väljataga varem Sirbis ilmunud essee analüüsib sümboleid Mari Saadi „Lasnamäe lunastajas”. Väljataga leiab, et „Lasnamäe lunastaja” on katse kirjutada kristlikku romaani tänapäeva ainetel, defineerides kristlikku romaani kui teost, kus ilmalikud tegelased „pistavad oma igati ilmalikus maailmas rinda kõlbeliste ja eksistentsiaalsete mõistete, mille kristlik taust on äratuntav – teemadega, nagu süü, patt, ettehoole, lepitus, jumalaarm” (lk 60). „Lasnamäe lunastajas” on Väljataga järgi sellisteks teemadeks tasadus, eneseohverdus, andestus, ligimesearmastus.

Paula Randveri artikkel käsitleb Saadi lunastaja seoseid Uue Testamendi ja Vilde „Lunastusega”, leides, et „Lasnamäe lunastaja” sügavam – religioosne – tähendustasand lähtub suuresti Uuest Testamendist. Seosed Vilde romaaniga on samuti olemas, kuigi Mari Saat ei ole Vilde „Lunastust” lugenud. Autor leiab kokkuvõtvalt, et need seosed viitavad kristliku traditsiooni elujõulisusele eesti kirjanduses.

Raamatu teises osas on taasavaldatud Saadi teoste retsensioone ja artikleid eri autoritelt (Ene Mihkelson, Mati Unt, Toomas Haug, Mihkel Mutt, Jaak Jõerüüt, Rutt Hinrikus jt). Kuna tekstid on varem ilmunud, annavad nad hea ülevaate Saadi loomingu retseptisioonist eri aegadel. Näiteks Mati Undi retsensioon Saadi raamatule „Roosipuupungad” aastast 1975 mõjub tänagi üllatavalt kaasaegselt ja haakub hästi Johanna Rossi käsitlusega naiskirjandusest. Unt toob esile naiselikkuse kui kultuurilise konstruktsiooni, leides, et Saati uskudes on väga huvitav naiseks saada ja naine olla: „Veel enam, on väga raske naiseks saada ja naine olla” (lk 73).

Mihkel Muti retsensioon paistab silma põhjalikkusega. Mutt rõhutab Saadi tugevust psühholoogina ning toob samuti esile naisteema Saadi loomingus,

arutledes „Laanepüü” naistegelaste lastevastasuse üle. Moodsate haritlasnaiste lastevastasuse põhjused ilmnevad nt Ilma suhtumiste kaudu. Siiski häirib Mutti Saadi kui autori „liigne avameelsus”. Ta leiab, et kuigi seni on Saadi avameelsus olnud põhjendatud aine süvapsühholoogilise käsitluse tõttu, läheb ta „Laanepüüs” üle piiri, lastes läbi mõned maitsetused: „noorte emade ABC-d on liiga palju. Impressionistlike pooltoonide asemele tuleb naturalistlik olme asjatute võikustega (purgid, loigud). Eri stiilid osutuvad siin olulisemaks nende kaudu vahendatavast ning nõnda paisab Ilma teiseksaamine madaldumisenä” (lk 84). Mutti häirib seega naiste igapäevaelu kujutamine, mida ta tõlgendab madaldamisena. Argise/olme vastandamine ülevaga/kirjandusega seostub 1970. aastate lõpu ja 1980. aastate alguse õhustikuga, kus arutleti ka nn olmekirjanduse üle, määratledes seda argisuse kujutamise tõttu madalana ja kunstilises mõttes väheväärtuslikuna. Kuna naised on need, kes taastoodavad igapäevaelu, hoolitsedes selle sujumise eest, siis argielu määratlemine naiselikuna alaväärtustab nii naisi kui ka argielu ja selle kujutamist kirjanduses. Toonast arusaama kirjanduse ülesandest ja sobivatest teemadest on tänane kirjanduspraktika (kus kõik on võimalik) muidugi muutnud, asetades nõukogudeaegsed kujutamisi viisid uude konteksti.

Sooteema olulisuse äramärkimise kõrval toovad retsensioonid esile erinevaid vaatepunkte Saadi loomingule. Oluliste joontena rõhutatakse veel Saadi loomingu eetilistust ja eksistentsiaalseid teemasid, mis ühendatuna meisterliku kujutamisi viisiga ajendavad kriitikuid väljendama oma tunnustust kirjanikule. Rõhutatakse Saadi loomingu ühtlaselt kõrget taset, mis ühendatuna autori eetilise hoiakuga võib lugejat lausa

paremaks muuta. Sellele viitab Andrei Hvostov oma retsensiooni pealkirjas, nimetades „Lasnamäe lunastajat” „raamatuks, mille lugemine teeb paremaks”.

Kogumiku akadeemilise võitu õhustiku toob vabamat hingust Asta Põldmäe intervjuu Saadiga. Küsimustele vastates avab Saat oma lapsepõlvemaad ja perekondlikku tausta, haridust ja tööd majandusteadlasena Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis, samuti jagab ta lugejaga isikliku elu nukramat poolt (poja surm). Olla nii majandusteadlane kui kirjanik ei ole Saadi meelest sugugi nii vastandlike pooluste ühendamine, nagu kõrvalt vaadates võib tunduda. Ta põhjendab pikalt ja huvitavalt seda kooseksisteerimist, mõtiskledes ka eetiliste probleemide üle. Suur osa intervjuust puudutab Saadi loomingu tagamaid ja teoste sünnilugusid. Lugejale on huvitav seegi, kuidas Saat ise oma loomingu kõõlipoolt kirjeldab, näiteks väidab ta, et ei oska ennast kõrvalt jälgida ning et teda huvitab pigem välismaailm, mitte tema enda siseilm: „Mind ei huvita minu isiksus, pole kunagi huvitanud” (lk 141). Saat väidab, et aktiivne elu ei ole tal kunagi meeldinud ja et kui tal oleks palju raha, siis ei teeks ta üldse midagi, isegi ei kirjutaks, vaid ainult jälgiks ümbritsevat. Enesekirjeldused loovad omalaadse autobiograafilise narratiivi, mis on heaks eellooks fotodele autorist, moodustades nendega mõttelise terviku.

Tervikuna annab kogumik põhjaliku ülevaate Saadi loomingu eripärast. Raamatu mitmehäälsus Saadi loomingu mõtestamisel on igati tervitatav. See võimaldab lugejal avastada ka oma Mari Saat, leides uusi tõlgendusi olemasolevate kõrvale.

EVE ANNUK